

MATERIAŁY I SPRAWOZDANIA

RZESZOWSKIEGO
OŚRODKA
ARCHEOLOGICZNEGO

Muzeum Okręgowe w Rzeszowie
Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego

MATERIAŁY I SPRAWOZDANIA

RZESZOWSKIEGO
OŚRODKA
ARCHEOLOGICZNEGO

Tom XLV

Rzeszów
2024

Rada Naukowa / Scientific Advisory Board
Václav Furmánek (Słowacja), Diana Gergova (Bułgaria), Vira Gupalo (Ukraina),
Marija Ljuština (Serbia), Dalia Pokutta (Szwecja/Polska), Thomas Saile (Niemcy),
Ghenadie Sîrbu (Mołdowa)

Komitet Redakcyjny / Editors
Michał Parczewski, Andrzej Pelisiak, Katarzyna Trybała-Zawiślak, Marcin Wołoszyn

Redaktor / Editor in Chief
Tomasz Bochnak (tbochnak@ur.edu.pl)

Sekretarz Redakcji / Managing Editor
Joanna Ligoda
(archeo@muzeum.rzeszow.pl)

Czasopismo recenzowane / Peer – Reviewed Journal
Lista recenzentów na stronie internetowej czasopisma /
List of reviewers on the journal's website

Strona internetowa czasopisma / Home Page
<https://msroa.muzeum.rzeszow.pl/>

Tłumaczenia / Translation
Beata Kizowska-Lepiejza – język angielski, autorzy
Korekta / Proofreading
Joanna Ligoda, Joanna Adamik-Proksa, autorzy

Rycina na okładce / Cover Picture
Koprywnica. Zapinka podkowiasta. Opr. M. Florek, W. Krzywicka /
Koprywnica. Horseshoe-shaped fibula. Prepared by M. Florek, W. Krzywicka

© Copyright by Muzeum Okręgowe w Rzeszowie
© Copyright by Instytut Archeologii UR
© Copyright by Wydawnictwo „Mitel”

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Czasopismo indeksowane

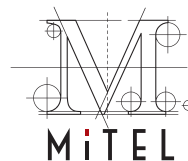
ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Muzeum Okręgowe
w Rzeszowie

Instytut Archeologii
Uniwersytetu Rzeszowskiego

Wydawnictwo
„Mitel” sp. z o.o.

ISBN 978-83-8277-314-9

ISSN 0137-5725

DOI: 10.15584/misroa.2024.45

UNIWERSYTET RZESZOWSKI
Al. Tadeusza Rejtana 16C, 35-310 Rzeszów
Wydanie I; format A4; ark. wyd. 33; ark. druk. 31

Opracowanie wydawnicze, druk i oprawa: „Mitel” sp. z o.o.

SPIS TREŚCI

STUDIA I MATERIAŁY

Iwona Florkiewicz, Wiesław Koman, Maciej Wawrzczak , Materiały krzemienne ze stanowisk nr 1A, 1B oraz 3 w Gródku, pozyskane w 1952 roku, ze zbiorów Muzeum Zamojskiego w Zamościu	5
Joanna Ligoda, Joanna Adamik-Proksa , Osady kultury trzcinieckiej i tarnobrzесkiej kultury łużyckiej na stanowisku nr 3 w Mokrzychów, pow. tarnobrzесki	17
Elżbieta Małgorzata Kłosińska , O nieznanym i mało znanym znalezisku szpil z główką w kształcie tarczki spiralnej z terenu Lubelszczyzny	63
Tomasz Bochnak, Gilles Hamm , Przemiany zabudowy sektora Champlain (oppidum Bibracte) w świetle badań wykopaliskowych z lat 2013–2019	71
Marek Florek, Weronika Krzywicka , Wczesnośredniowieczna zapinka podkowiasta z Koprzywnicy, woj. świętokrzyskie. Przyczynek do badań nad kontaktami Ziemi Sandomierskiej z Europą Wschodnią w XI w.	89
Marcin Piotrowski , Archeologia i język: słowiańskie nazwy protohistorycznych grodzisk na terenie północno-wschodniej Italii w szerokim kontekście danych językoznawczych, źródeł pisanych i odkryć archeologicznych	99
Marzena Gałęcka, Marcin Piotrowski, Patrycja Piotrowska, Zuzanna Piotrowska , Badania historyczne oraz nieinwazyjne i małoinwazyjne badania archeologiczne cmentarza z okresu pierwszej wojny światowej w Tuszowie, w gminie Jabłonna, w powiecie lubelskim, w roku 2024	171
Agata Salamucha , Drugowojeńne militaria wielkogabarytowe odkryte podczas poszukiwań prowadzonych w okolicach Sandomierza w latach 2020–2024	199

KOMUNIKATY

Wojciech Rajpold , Brązowa siekierka z tulejką i uszkiem ze stanowiska Niedźwice 12	219
Elżbieta Małgorzata Kłosińska , Unikatowe znalezisko elementu upręży końskiej z terenu Lubelszczyzny	227

KRONIKA

Marcin Burghardt, Elżbieta Sieradzka , „Na pograniczu... Najstarsze dzieje ziemi jarosławskiej” – nowa wystawa stała w Muzeum w Jarosławiu Kamienica Orsettich	231
---	-----

RECENZJE

Wojciech Rajpold , (rec.) Agnieszka Stępin, Szachy sandomierskie na tle znalezisk średniowiecznych figur szachowych z ziem polskich, <i>Fontes Archaeologici Posnanienses</i> t. 29, Poznań 2024: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, 312 stron, ISBN 978-83-60109-85-4	239
--	-----

Agata Salamucha*

Drugowojenne militaria wielkogabarytowe odkryte podczas poszukiwań prowadzonych w okolicach Sandomierza w latach 2020–2024

Large-size WW2 military artefacts discovered during the research carried out near Sandomierz in 2020–2024

In the years 2020–2024, during the research carried out by artefact searchers in the Sandomierz and Opatów districts of the Świętokrzyskie Voivodeship, large-size military artefacts in the form of remains of airplanes, tanks, and other vehicles from the Second World War were found. The aim of the article is, on the one hand, to present the above-mentioned discoveries, and on the other hand, to highlight the problem of the unregulated procedures – both in legal provisions and conservation practice – for handling this type of finds.

KEY WORDS: archaeology, World War 2, large-size military artefacts, searching, Sandomierz region

Submission: 13.01.2025; Acceptance: 07.02.2025

WSTĘP

Dziedzina archeologii zajmująca się badaniem stanowisk oraz pozostałości związanych z okresem II wojny światowej, przez naukowców jest określana w różnorodny sposób. Występuje ona pod mianem archeologii m.in. współczesności, zbrodni, XX-wiecznych konfliktów, wojennej bądź II wojny światowej (González-Ruibal 2014, 1683–1694; Sabaciński 2015, 131; Zalewska 2016, 21). W Polsce rozwój tej dziedziny archeologii miał miejsce w latach osiemdziesiątych XX wieku. Wówczas lubelskie Pracownie Konserwacji Zabytków prowadziły m.in. badania archeologiczne w Wietnamie na stanowiskach związanych z wojną wietnamsko-francuską oraz wietnamsko-amerykańską. Natomiast w latach dziewięćdziesiątych XX wieku w Katyniu zostały przeprowadzone prace archeologiczno-ekshumacyjne. Dzięki tym działaniom zainteresowanie badaczy materialnymi pozostałościami po II wojnie światowej zaczęło wzrastać (González-Ruibal 2014, 1683–1694; Theune 2018; Mik, Węglińska 2019, 10; Zalewska 2016, 17). Archeolodzy współpracując z naukowcami reprezentującymi inne dziedziny zaczęli badać obiekty drugowojenne w postaci fortyfikacji polowych i stałych, obozów zagłady oraz jenieckich, a także masowych i pojedynczych mogił (Theune 2018; Trzciński 2013, 24; Wrzosek 2019, 38; Mik, Węglińska 2019, 10). Wiele zjawisk oraz wydarzeń mających miejsce w nieodległej przeszłości bez interwencji archeologów do tej pory pozostałoby nieznanymi i zapomnianymi. Część z nich ma charakter przyczynkarski jak np. pojedyncze groby żołnierzy, które nie są odnotowane w dokumentach i nie wywierają zbyt istotnego

wpływu na stan naszej wiedzy. Natomiast inne, jak np. badania archeologiczne prowadzone na Westerplatte mają na celu poszerzenie powszechnej wiedzy przez poznanie historii Wojoskowej Składnicy Tranzytowej przy pomocy odkryć i z dokumentowania wszystkich związanych z nią obiektów oraz uchwycenie zmian w ukształtowaniu terenu spowodowanych walkami (muzeum1939.pl).

Mimo to, w Polsce badanie obiektów drugowojeennych za pomocą metod wykopaliskowych wciąż jest nietypowe. Zarówno część badaczy jak i osób bezpośrednio związanych z pracami ziemnymi traktuje pozostałości drugowojenne jak bezwartościowe, współczesne śmieci, niszcząc je bezpowrotnie. W sposobie ich traktowania, ocenie ich wartości naukowej i historycznej nie pomaga zawarta w ustawie z 23 lipca 2003 roku definicja zabytku, w tym zabytku archeologicznego, według której *zabytek jest to przedmiot warty zachowania dla przyszłych pokoleń ze względu na jedną z trzech wartości: historyczną, artystyczną lub naukową* (Florek 2019, 13, 15). Ponieważ w Polsce zastosowanie metod archeologicznych w badaniach obiektów nowożytnych i współczesnych jest praktykowane stosunkowo od niedawna, nie ustalono strategii badawczej, która jednoznacznie ustanawiałaby sposób postępowania w przypadku odkrycia takich stanowisk, obiektów czy zabytków. Pojawiła się trudność z zakwalifikowaniem materialnych pozostałości konfliktów zbrojnych do kategorii zabytków, gdyż do tej pory za warte zachowania dla przyszłych pokoleń uznawało się jedynie obiekty o wysokich walorach wystawienniczych oraz

* Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych i Sztuki Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, ul. Weteranów 18, 20-400 Lublin; e-mail: agatka.smerfik@gmail.com; ORCID: 0000-0002-8141-7515

budynki i konstrukcje kwalifikujące się do ujęcia w rejestrze zabytków nieruchomości lub ewidencji (Florek 2019, 14–15).

W okolicach Sandomierza działa kilka grup poszukiwaczy, prowadzących legalne poszukiwania przy pomocy wykrywaczy metali, podczas których natrafiają na przedmioty związane z różnymi epokami. Wśród wydobywanych przez nich zabytków znajdują się także pozostałości po II wojnie światowej. Najczęściej są to drobne przedmioty jak łuski, pociski czy rzeczy osobiste, jednak zdarza się, że odkrywane są również elementy pojazdów, biorących udział w walkach. W dalszej części artykułu pozostałości te, ze względu na swoją wielkość, są przeze mnie określane jako militaria wielkogabarytowe.

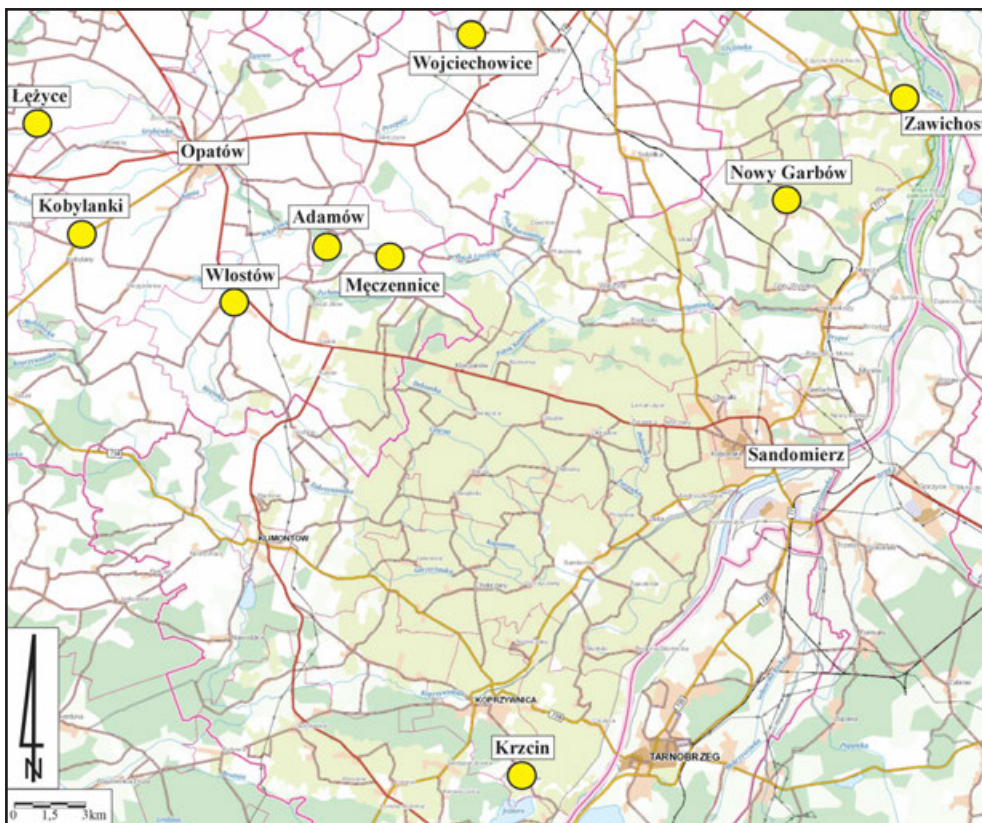
Celem artykułu, poza pokazaniem problemu podejścia do drugowojennych militariów wielkogabarytowych wynikającym zarówno z niejednoznaczności przepisów prawa jak i wypracowanej teorii (metodyki) badawczej, jest przedstawienie tego typu odkryć dokonanych podczas poszukiwań prowadzonych przez poszukiwaczy zabytków na terenie powiatów sandomierskiego i opatowskiego w województwie świętokrzyskim (ryc. 1), a także sposobu, w jaki zostały one potraktowane.

Poszukiwania śladów przeszłości, również tej związanej z II wojną światową stanowią ważną część rozpoznania lokalnej historii. Działania takie leżą w interesie społecznym, jednak brak stosownego prawodawstwa powoduje, że brak jest standardów ich ochrony, opieki i ekspozycji. Problem ten jest szczególnie widoczny w przypadku odkryć tzw. militariów wielkogabarytowych, odkrycie których wiąże się z szeregiem problemów odnoszących się do sposobu ich pozyskania, zabezpieczenia, przejęcia i ekspozycji. Jednak mimo to współpraca lokalnych urzędów konserwatorskich z grupami poszukiwawczymi może stanowić (częściową) odpowiedź na ten problem,

przez co ślady przeszłości ważne dla poznania lokalnej historii będą dostępne dla lokalnej społeczności i badaczy. Współpracę taką ilustrują poszukiwania zabytków archeologicznych, zrealizowane w latach 2020–2024 w okolicach Sandomierza.

Rejon ten był szczególnie ważny, ze względu na swoje strategiczne położenie. Choć znajdował się niemal w centrum Generalnego Gubernatorstwa, był terenem tuż przy granicy trzech dystryktów – krakowskiego, lubelskiego i radomskiego. Odległość od granicy Generalnego Gubernatorstwa a ZSRR wynosiła zaledwie 170 km. W okolicy tej znajdowały się niezwykle istotne zakłady przemysłowe Centralnego Okręgu Przemysłowego, wykorzystywane przez gospodarkę wojenną Trzeciej Rzeszy, m.in. zakłady lotnicze, hutnicze w delcie Wisły i Sanu; a nieco dalej fabryki amunicji w Skarżysko-Kamienniej, Kielcach i Starachowicach. Wreszcie, niesamowicie istotne było rozpoznanie istniejącej infrastruktury – w tym, przepraw przez rzeki. Rejon ten odegrał ważną rolę w okresie po inwazji ZSRR na Niemcy, a zwłaszcza w lipcu-sierpniu 1944 roku, kiedy front przesunął się na zachód.

Latem 1944 roku trzy fronty radzieckie zostały zatrzymane przez Niemców na linii rzek: Wiśłoki, Wisły i Narwi. Wojska 1. i 2. Frontu Białoruskiego oraz 1. Frontu Ukraińskiego, wspomagane przez oddziały Batalionów Chłopskich, Armii Ludowej i Armii Krajowej, nie mogły przekroczyć tych rzek w celu kontynuowania natarcia na zachód. W związku z tym postanowili zdobyć przynajmniej duże przyczółki, które pozwoliłyby na wznowienie natarcia bez konieczności forsowania rzek (Stańczyk 2001, 173; Historia Zapomniana 2015). 31 lipca 1944 roku rozpoczęły się walki o największy z nich – sandomiersko-baranowski. Został on zdobyty w sierpniu 1944 roku przez wojska 1. Frontu Ukraińskiego w ramach ostatniej fazy operacji lwowsko-sandomierskiej (Stańczyk 2001, 174).

Ryc. 1. Lokalizacja odkryć dokonanych podczas poszukiwań (za geoportal.gov.pl, oprac. A. Salamucha)

Fig. 1. Locations of discoveries made during searches (after geoportal.gov.pl, comp. A. Salamucha)

Szybkie sforsowanie Wisły przez wojska 1. Frontu Ukraińskiego oraz zajęcie przyczółków w rejonie Sandomierza i Baranowa miało duże znaczenie operacyjne. Jego rozpoznanie było niezwykle istotne ze względów wywiadowczych i eliminacji potencjału militarnego przeciwnika. W wyniku wyparcia z przyczółka wojska niemieckie utraciły korzystną linię obrony, natomiast Armia Czerwona zyskała punkt wypadowy do działań zaczepnych skierowanych na zachód. Ze znaczenia radzieckiego przyczółka zlokalizowanego na lewym brzegu Wisły zdawał sobie sprawę Adolf Hitler oraz dowódca Wehrmachtu (Stańczyk 2001, 177). Oficer niemiecki, który trafił do niewoli radzieckiej podczas walk powiedział m.in.: *Wasz przyczółek za Wisłą to rewolwer z napiętym kurkiem skierowany w naszą skroń. Przyczółek za Wisłą stanowi dla nas śmiertelne niebezpieczeństwo. My nie możemy przegrać bitwy o Wisłę. Niemiecka armia zrobi wszystko, żeby wyprzeć przeciwnika za rzekę* (Bikcentajew 1984, 119).

W celu odzyskania linii Wisły pod Sandomierzem wojska niemieckie podjęły kontrofensywę, która miała zatrzymać oddziały radzieckie na przyczółkach, a następnie zepchnąć je w kierunku rzeki przy jednoczesnym umocnieniu obrony na lewym brzegu Wisły (Stańczyk 2001, 178, 181). W związku z tym skoncentrowano nowe jednostki oraz zaktywizowano systemowi lotnisk umiejscowionych w pobliżu frontu podejmowało silne ataki na radzieckie przeprawy przez Wisłę grupami 40–50 bombowców, zadając im ogromne straty. Z tego względu Rada Wojenna 1. Frontu Ukraińskiego postanowiła przeorganizować obronę przeciwlotniczą przepraw i przebazowała trzy dywizje lotnictwa myśliwskiego radzieckiej 2. Armii Lotniczej w pobliże przyczółka (Stańczyk 2001, 178–179; Historia Zapomniana 2015). Wówczas nad przyczółkiem sandomiersko-baranowskim rozpoczęły się ciężkie walki lotnicze, co, przynajmniej częściowo, może tłumaczyć obecność wielu wraków samolotów na relatywnie niewielkim obszarze badań.

Walki o przejęcie i poszerzenie przyczółka sandomiersko-baranowskiego były bardzo zacięte i krwawe. Według

szacunków wojska niemieckie straciły około 40 tysięcy żołnierzy i oficerów oraz 300 czołgów i dział pancernych. Natomiast w przypadku Rosjan, jedynie w dniach 11–23 sierpnia, szacunkowe starty prezentują się następująco: 1986 jeńców, 1970 policzonych zabitych i około 5–6 tysięcy szacowanych, 412 czołgów, 24 samoloty, 10 pancernych wozów rozpoznawczych, 86 samochodów ciężarowych, 626 dział (w tym 12 pancernych i 503 przeciwpancerne), 100 rusznic przeciwpancernych, 57 moździerzy oraz 424 karabiny maszynowe (Stańczyk 2001, 181; Historia Zapomniana 2015).

Pomimo ciężkich strat po obu stronach czerwonoarmistom udało się utrzymać, a nawet powiększyć przyczółek, który obejmował niemal cały powiat sandomierski, oprócz niewielkiej części w rejonie Zawichostu. Stał się on również punktem wypadowym, z którego w styczniu 1945 roku wojska radzieckie przystąpiły do szturm, zdobywając Kraków oraz Górny Śląsk i zatrzymując się dopiero nad Odrą (Stańczyk 2001, 187; Historia Zapomniana 2015).

1. FIAT 508 W ADAMOWIE, POW. OPATOWSKI, GM. OPATÓW

5 października 2020 roku Świętokrzyski Wojewódzki Konserwator Zabytków poprzez Delegaturę w Sandomierzu Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Kielcach wydał pozwolenie na przeprowadzenie poszukiwań przez Świętokrzyską Grupę Eksploracyjną z Ostrowca Świętokrzyskiego. Miały one trwać do 31 grudnia 2021 roku. Obszar badań obejmował, m.in., miejscowość Adamów, gdzie 25 października 2020 roku poszukiwacze odkryli elementy samochodu marki Fiat, model 508 (Nowak 2022). Były to: blok silnika ze skrzynią biegów, prądnica, łąpa podsilnikowa, chłodnica z atrapą, drążek zmiany biegów oraz pedał gazu (ryc. 2; Florek 2020).

28 listopada 2020 roku przedmioty te zostały przekazane do Muzeum Śląskiego Września 1939 Roku w Tychach (Florek 2020).

Ryc. 2. Adamów, powiat Opatów. Elementy samochodu marki Fiat model 508: blok silnika ze skrzynią biegów, prądnica, łąpa podsilnikowa, chłodnica z atrapą, drążek zmiany biegów oraz pedał gazu. Fot. za Florek 2020

Fig. 2. Adamów, Opatów district. Elements of a Fiat 508 car: engine block with gearbox, generator, engine mount bracket, radiator with grille, gear stick, and accelerator pedal. Photo from Florek 2020

2. SAMOŁOT IŁ-2 M3 W MĘCZENNICACH, POW. OPATOWSKI, GM. LIPNIK

W trakcie poszukiwań prowadzonych na działce nr 151 w Męczenicach poszukiwacze ze Stowarzyszenia „Wspólne Dziedzictwo” z Opatowa natrafili na drobne fragmenty ze stopu aluminium, z których część była stopiona oraz na fragmenty ludzkich szczątków.

Wstępna analiza przedmiotów metalowych pozwoliła zidentyfikować odkrycie jako fragment samolotu z okresu II wojny światowej. Po uzgodnieniu przebiegu prac z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, w dniach 11–13 grudnia 2020 roku, na wspomnianej działce, rozpoczęto działania związane z wydobyciem zachowanych elementów samolotu. Prace te zostały przeprowadzone przez członków Stowarzyszenia „Wspólne Dziedzictwo” z Opatowa, Fundacji „Latebra” z Gdańska oraz Nadwiślańskiej Grupy Poszukiwawczej Stowarzyszenia „Szansa” z Annopola, pod nadzorem archeologa Mateusza Migala (ryc. 3; Sitarska 2020; Florek 2021).

W jednej z obsypanych skarp, w wąwozie lessowym, w związku z wyraźnym zagrożeniem zabytków ruchomych, poszukiwacze założyli wykop o wymiarach 3×2 m, eksplorowany warstwami mechanicznymi (Florek 2021).

Podczas prac natrafiono na zabytki ruchome wykonane z aluminium, żelaza, gumy oraz sklejkę lotniczej. Były to, m.in.,

fragmenty śmigła oraz kadłuba, elementy poszycia, kątowniki konstrukcyjne oraz taśma amunicyjna do działka wkładowego (ryc. 4; Sitarska 2020). Na podstawie nielicznego materiału ruchomego pozyskanego podczas eksploracji, poszukiwacze stwierdzili, że podjęte pozostałości są niewielkim fragmentem radzieckiego samolotu szturmowego Ił-2 M3 (ryc. 5). Najprawdopodobniej został on zestrzelony podczas walk w regionie w 1944 roku i spadając, wbił się w skarpe wąwozu w Męczenicach (Sitarska 2020; Florek 2021). Dodatkowo, jeden z mieszkańców Męczenic przyniósł na miejsce poszukiwań fragment skrzydła samolotu. Z jego relacji wynikało, że element ten został znaleziony przez jego ojca na polu, oddalonym kilkaset metrów od miejsca poszukiwań. *Z opowieści ojca wiem, że skrzydło rozerwało się, gdy samolot został zestrzelony. Skrzydło spadło niedaleko gospodarstwa, a samolot poleciał dalej* – wg relacji pana Wiesława (Lis 2020). Fragment ten został wypożyczony na wystawę w Miejsko-Gminnym Domu Kultury w Koprzywnicy, a pozostałe elementy samolotu zostały zabezpieczone do dalszej analizy (Florek 2021).

Pomiędzy metalowymi fragmentami wraku poszukiwacze odsłoniли pojedyncze fragmenty ludzkich kości, m.in., fragment odcinka lędźwiowego kręgosłupa, rozerwanego przez element konstrukcyjny samolotu, fragmenty kości długich oraz część zuchwy (ryc. 6; Florek 2021). Niestety, nie znaleziono przedmiotów pozwalających na jednoznaczną identyfikację zmar-

Ryc. 3. Męczenice, powiat opatowski. Członkowie Stowarzyszenia „Wspólne Dziedzictwo”, Fundacji „Latebra” oraz Nadwiślańskiej Grupy Poszukiwawczej Stowarzyszenia „Szansa” podczas eksploracji wraku samolotu. Fot. za Sitarska 2020

Fig. 3. Męczenice, Opatów district. Members of the “Wspólne dziedzictwo” Association, “Latebra” Foundation, and the Vistula Search Group of the “Szansa” Association during the exploration of an aircraft wreck. Photo from Sitarska 2020

Ryc. 4. Męczenice, pow. opatowski. Elementy wraku samolotu Ił-2 odkryte podczas poszukiwań. Fot. za Sitarska 2020

Fig. 4. Męczenice, Opatów district. Elements of the Ił-2 aircraft wreck discovered during the search. Photo from Sitarska 2020

Ryc. 5. Radziecki samolot szturmowy
 Il-2 M3. Fot. za pl.wikipedia.org
 Fig. 5. Soviet Il-2 M3 attack aircraft.
 Photo from pl.wikipedia.org

Ryc. 6. Męczennice, pow. opatowski. Ludzkie szczątki
 odkryte pomiędzy fragmentami samolotu. Fot.
 za Sitarska 2020

Fig. 6. Męczennice, Opatów district. Human remains
 discovered among fragments of the aircraft. Pho-
 to from Sitarska 2020

łego. Odkrycie zostało zgłoszone policji, po czym na miejsce przybyli przedstawiciele Prokuratury Rejonowej w celu dokonania oględzin i spisania protokołu (Florek 2021). Ponieważ poszukiwacze zidentyfikowali samolot jako model Il-2 M3 przypuszczano, że we wraku znajdować się będą szczątki pilota i tylnego strzelca pokładowego, gdyż maszyna ta – podczas lotu bojowego – najczęściej posiadała dwuosobową załogę (Lis 2020; Sitarska 2020). Jednakże kości, które odkryto pomiędzy fragmentami samolotu, prawdopodobnie należą do jednej osoby. Prezes Stowarzyszenia „Wspólne Dziedzictwo” Kamil Bilski wysunął przypuszczenie, że drugiego członka załogi mogła pochować miejscowa ludność, tuż po katastrofie (Lis 2020; Sitarska 2020). Odkryte szczątki zostały zdeponowane w zakładzie pogrzebowym Helena Łata w Opatowie, niestety miejsce i czas ich ponownego pochówku nie zostały podane (Florek 2021).

Wydobyte elementy wraku nie pozwalają na zidentyfikowanie numeru taktycznego samolotu, ani numerów seryjnych poszczególnych podzespołów, umożliwiających przypisanie do konkretnej maszyny. W wierzchnich warstwach wykopu poszukiwacze natrafili, m.in., na skorodowany fragment stalowej łuski do haubicy, fragment stalowego zapalnika artyleryjskiego, stalową lotkę granatu moździerzowego kal. około 80 mm, mosiężną łuskę naboju kal. 14,5×114 oraz szklaną butelkę z okresu PRL (Florek 2021). Przedmioty te nie mogły znaleźć się w samolocie przed jego zestrzeleniem, co pozwala przypuszczać, że miejsce rozbicia się maszyny było wykorzystane jako składowisko śmieci. Poszukiwacze podejrzewają również, że samolot – w trakcie spadania – rozpadał się na kawałki i gubił różne elementy, a gdy doszło do katastrofy, okoliczna ludność pozbierała jego fragmenty w różnych celach (Lis 2020).

Poszukiwacze – w celu wykrycia innych miejsc rozbicia fragmentów samolotu – przeprowadzili nieinwazyjne badania okolicznych działek za pomocą magnetometru oraz tzw. wykrywacza ramowego impulsywnego, jednakże badania te nie wykazały żadnego innego miejsca zalegania elementów wraku maszyny (Florek 2021).

3. SAMOŁOT IŁ-2 W ZAWICHOŚCIE, POW. SANDOMIERSKI, GM. ZAWICHOST

6 kwietnia 2021 roku, podczas prac rolnych na działce nr 836/2 w Zawichoscie, właściciel zahaczył pługiem o wystający z ziemi kawałek metalu. Poprosił wówczas członków Nadwiślańskiej Grupy Poszukiwawczej Stowarzyszenia „Szansa” o pomoc w identyfikacji przedmiotu. Obiekt został rozpoznany jako działko lotnicze WJa-23, stanowiące element wyposażenia radzieckiego samolotu szturmowego Il-2 z czasów II wojny światowej (ryc. 7). Poszukiwacze powiadomili o znalezisku Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach, Delegaturę w Sandomierzu i – za jego zgodą – wydobyli działko (Bajka 2021, 2).

W związku z tym odkryciem 15 listopada 2021 roku, za zgodą służb konserwatorskich oraz właściciela działki, w północno-zachodniej części Zawichostu rozpoczęto działania związane z wydobywaniem zachowanych elementów samolotu. Prace te zostały przeprowadzone przez Nadwiślańską Grupę Poszukiwawczą Stowarzyszenia „Szansa” z Annapola, przy współpracy ze Stowarzyszeniem Historyczno-Archeologicznym im. II Pułku Piechoty Legionów ze Staszowa, Stowarzyszeniem „Wspólne Dziedzictwo” z Opatowa, a także pracownikami

Ryc. 7. Zawichost, pow. sandomierski. Działko lotnicze WJa-23 oraz inne elementy samolotu wydobyte podczas poszukiwań. Fot. za Bajka 2021

Fig. 7. Zawichost, Sandomierz district. WJa-23 aircraft cannon and other aircraft elements uncovered during the search. Photo from Bajka 2021

Ryc. 8. Zawichost, pow. sandomierski. Lokalizacja miejsca odkrycia działka lotniczego WJa-23 (czerwony punkt) oraz wykop założony w celu wydobywania zachowanych elementów wraku (zielony prostokąt) na fragmencie mapy topograficznej. Wg Bajka 2021

Fig. 8. Zawichost, Sandomierz district. Location of the discovery site of the WJa-23 aircraft cannon (red dot) and excavation trench established to uncover preserved wreck elements (green rectangle) on a fragment of a topographic map. Photo from Bajka 2021

Muzeum Sił Powietrznych w Dęblinie oraz Miejsko-Gminnego Ośrodka Kultury w Zawichoście, pod kierownictwem Wojciecha Rudziejewskiego-Rudziejewicza oraz ścisłym nadzorem archeologa (Bajka 2021, 2).

Aby namierzyć fragmenty rozbitego samolotu, poszukiwacze posługiwali się m.in. detektorami metalu. Pozwoliło to wytyczyć granice wykopu, który został umiejscowiony około 135 m na południowy zachód od drogi wojewódzkiej 755, oraz 9,5 m od zachodniej i 65 m od północnej granicy działki nr 836/2, na odcinku Zawichost–Czyżów Plebański (ryc. 8) (Bajka 2021, 2–3). W kolejnym etapie wykop ten został poszerzony na północny zachód, zgodnie z kierunkiem występowania fragmentów rozbitego samolotu, przyjmując wymiary około 8,5×4,5 m.

Prace wydobywcze zostały przeprowadzone przy użyciu koparki do głębokości około 0,5 m. Po zarejestrowaniu elementów wraku eksplorację prowadzono ręcznie. Od warstwy ornej do 1,5 m od poziomu gruntu poszukiwacze odsłoniли dużą liczbę niewielkich fragmentów różnych części samolotu. Natomiast na głębokości około 1,5–2,5 m udokumentowano zielonkawo-białe przebarwienia, widoczne na skutek utlenienia się aluminiowych części oraz czarną warstwę spalenizny. Poniżej widoczny był less (Bajka 2021, 2). Oprócz tego, na tej głębokości poszukiwacze odkryli m.in. fragmenty blach, śmigła, elementy silnika oraz okablowania, a także odłamki szkła pancernego (prawdopodobnie z szyb – ryc. 9). Części silnika wraz z chroniącymi go pancernymi płytami oraz fragmenty kabiny pilota znajdowały się obok siebie, co może świad-

Ryc. 9. Zawichost, pow. sandomierski. Elementy radzieckiego samolotu szturmowego Il-2 wydobyte podczas poszukiwań. Fot. za Bajka 2021

Fig. 9. Zawichost, Sandomierz district. Elements of the Soviet Il-2 attack aircraft uncovered during the search. Photo from Bajka 2021

czyć o znacznym stopniu destrukcji wraku. Można przypuszczać, że w chwili przyziemienia samolot eksplodował. Większe elementy wraku znajdowały się w środkowej części wykopu, na głębokości 2–2,5 m i rozciągały się na odcinku około 4 m długości i 2 m szerokości, wypływając się do około 0,5 m w kierunku północno-zachodnim (Bajka 2021, 2).

Wśród elementów wraku samolotu natrafiono również na pociski od działka (prawdopodobnie kaliber 23 mm) oraz na jeden pocisk raketowy RS-82, które również znajdowały się na wyposażeniu samolotów Il-2 (Bajka 2021, 2).

Niewypały zostały zabezpieczone przez patrol 16. Tczewskiego Batalionu Saperów w Nisku, natomiast pozostałe elementy wraku przejęło Muzeum Sił Powietrznych w Dęblinie, które podjęło się ich konserwacji, opracowania oraz ewentualnej ekspozycji (Bajka 2021, 2).

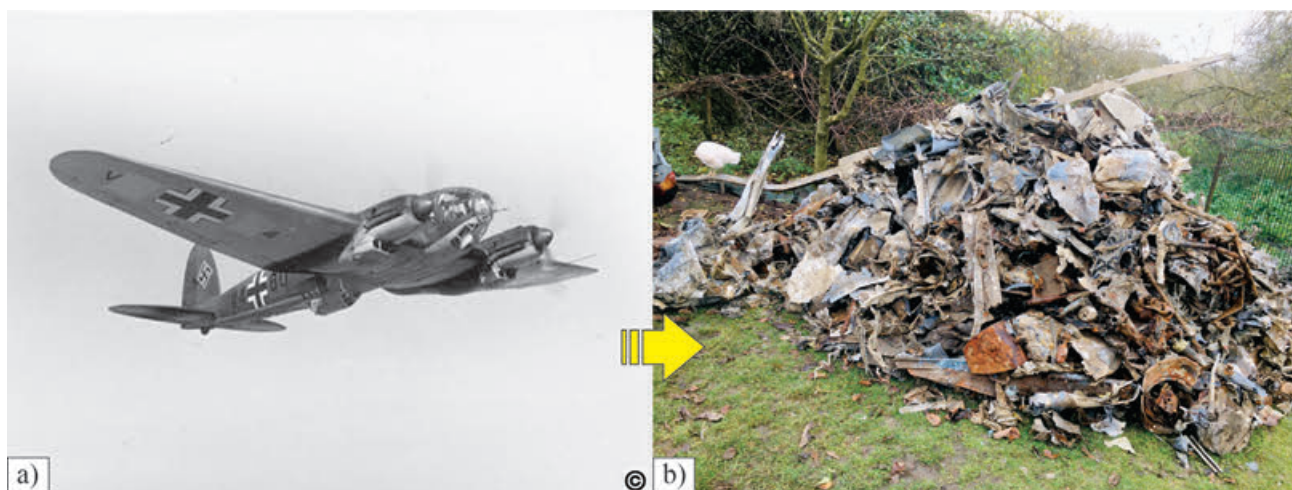
4. SAMOŁOT HEINKEL HE 111 W KRZCINIE, POW. SANDOMIERSKI, GM. KOPRZYWNICA

15 października 2023 roku w miejscowości Krzcin, na działce nr 958/1, poszukiwacze z Grupy Eksploracyjno-Historycznej „Wisła” natrafili na wrak samolotu, a konkretnie średniego bombowca Heinkel He 111 (ryc. 10). Udało się to ustalić dzięki odnalezionej tabliczce znamionowej z symbolami He 111 (GEH „Wisła” 2024, 3).

Prace wydobywcze zostały przeprowadzone ręcznie oraz przy użyciu ciężkiego sprzętu. W destruktach samolotu poszukiwacze odkryli ludzkie szczątki, elementy poszycia samolotu He 111, destrukty silnika He 111 (ryc. 11-I), koło samolotu He 111 (ryc. 11-II), destrukty elementów wyposażenia kabiny (ryc. 11-III), dwa karabiny pokładowe MG, odznaczenie Żelazny Krzyż (ryc. 11-IV), dwie złote, grawerowane obrączki (ryc. 11-V), dwa nieśmiertelniki (ryc. 11-VI), dwa ozdobne łańcuszki (ryc. 11-VII), zegarek (ryc. 11-VIII) oraz dwa portfele. Ludzkie szczątki zostały zabezpieczone przez prokuratora, a karabiny, obrączki, nieśmiertelniki i łańcuszki – przez Komisariat Policji w Koprzywnicy.

Z relacji starszych mieszkańców wynika, że bombowiec ten leciał bardzo nisko i został zestrzelony przez działko przeciwlotnicze, cytując: *wzniósł się wysoko, po czym z impetem uderzył w dół i palił się trzy dni*. Wówczas żołnierze radzieccy polecieli okolicznym mieszkańcom posprzątać teren, a pozostałości samolotu miały zostać wrzucone do powstałego leja. Prawdopodobnie dwa ciała zostały pochowane w pobliżu strąconego samolotu.

Podczas wydobywania poszczególnych fragmentów samolotu poszukiwacze konsultowali się z Arkadiuszem Siewierskim – pasjonatem lotnictwa mieszkającym w Stanach Zjednoczonych, który opisywał odnalezione elementy oraz tabliczki (GEH „Wisła” 2024, 3). Ze względu na trwające śledztwo w sprawie odnalezionych szczątków ludzkich oraz niesprzyjającą pogodę,

Ryc. 10. Krzcin, pow. sandomierski. Średni bombowiec Heinkel He 111: a) fotografia poglądowa. Fot. za pl.wikipedia.org; b) elementy samolotu wydobyte przez Grupę Eksploracyjno-Historyczną „Wisła”. Za Grupa Eksploracyjno-Historyczna „Wisła” 2024, oprac. A. Salamucha

Fig. 10. Krzcin, Sandomierz district. Heinkel He 111 medium bomber: a) reference photograph. Photo from pl.wikipedia.org; b) aircraft elements uncovered by the “Wisła” Exploration and History Group. After “Wisła” Exploration and History Group 2024, comp. A. Salamucha

Ryc. 11. Krzcin, pow. sandomierski. Elementy średniego bombowca Heinkel He 111 oraz przedmioty należące do załogi wydobyte podczas poszukiwań: I – destrukcja silnika; II – koła samolotu; III – destrukcje elementów wyposażenia kabiny; IV – odznaczenie Żelazny Krzyż; V – dwie złote, grawerowane obrączki; VI – dwa nieśmiertelniki; VII – dwa ozdobne łańcuszki; VIII – zegarek. Fot. za Tajś 2023; Szlęzak 2023; Grupa Eksploracyjno-Historyczna „Wisła” 2024. Oprac. A. Salamucha

Fig. 11. Krzcin, Sandomierz district. Elements of the Heinkel He 111 medium bomber and items belonging to the crew uncovered during the search: I – engine destruct; II – aircraft wheels; III – destructs of cockpit equipment elements; IV – Iron Cross medal; V – two gold engraved rings; VI – two identity tags; VII – two decorative chains; VIII – watch. Photo from Tajś 2023; Szlęzak 2023; “Wisła” Exploration and History Group 2024. Comp. A. Salamucha

prace mające na celu wydobycie wraku samolotu, trwały dość długo. Wszystkie przedmioty odkryte w ich trakcie znajdują się w Koprzywnicy, na posesji jednego z członków grupy poszukiwawczej – Radosława Stylskiego.

Dzięki współpracy z Niemieckim Związkiem Ludowym Opieki nad Grobami Wojennymi *Volksbund* poszukiwacze otrzymali odpowiedź z Archiwum Federalnego w sprawie tożsamości właścicieli nieśmiertelników. Są to Hermann Henschke (ur. 7 kwietnia 1914 r.) oraz Günther Henschke (ur. 29 października 1919 r.). Obaj zostali zgłoszeni jako zaginieni od 21 sierpnia 1944 roku w miejscowości Czernin. Niestety, misja czy cel wykonywania feralnego lotu pozostały nieznane.

5. SAMOŁOT PE-2 W NOWYM GARBOWIE, POW. SANDOMIERSKI, GM. DWIKOZY¹

Na działce nr 490 w Nowym Garbowie poszukiwacze natrafili na ogromną liczbę przedmiotów. Tworzyły one skupiska w trzech miejscach (ryc. 12). Pomimo dużego rozproszenia niektóre elementy zostały zidentyfikowane jako fragmenty trzymiejscowego nurkującego samolotu bombowego Pe-2 produkcji radzieckiej z czasów II wojny światowej (ryc. 13; SHE „Pamięć” 2024, 19).

Wśród elementów samolotu zidentyfikowanych przez poszukiwaczy znajdowały się fragmenty wałów korbowych z nabitymi numerami, które są jednocześnie numerami silników (ryc. 14). Na ich podstawie i przy współpracy z pasjonatami historii zza wschodniej granicy udało się ustalić numer samolotu oraz miejsce i rok jego produkcji (SHE „Pamięć” 2024, 19).

Samolot Pe-2 o silnikach nr 233–33 i 268–33 został wyprodukowany w fabryce nr 22 w Kazaniu we wrześniu 1943 roku i otrzymał nr 6/242. Z raportu radzieckiej 2. Armii Powietrznej wynika, że 1 lipca 1944 roku samolot ten znajdował się na stanie 38. pułku, 219. dywizji, 4. korpusu lotnictwa bombowego. Natomiast w raporcie z 1 października 1944 roku samolot już nie występuje (SHE „Pamięć” 2024, 19).

Dodatkowo, dzięki raportowi bojowemu 38. pułku, 219. dywizji, 4. korpusu lotnictwa bombowego nr 22 z 14 sierpnia 1944 roku, udało się ustalić, że eskadra siedemnastu bombowców Pe-2 miała za zadanie zbombardować siły nieprzyjaciela w rejonie Ożarowa (ryc. 15). W jej składzie znajdował się rów-

¹ Obiekty o numerach 5–8 zostały znalezione w czasie poszukiwań prowadzonych przez Stowarzyszenie Historyczno-Eksploracyjne „PAMIĘĆ”.

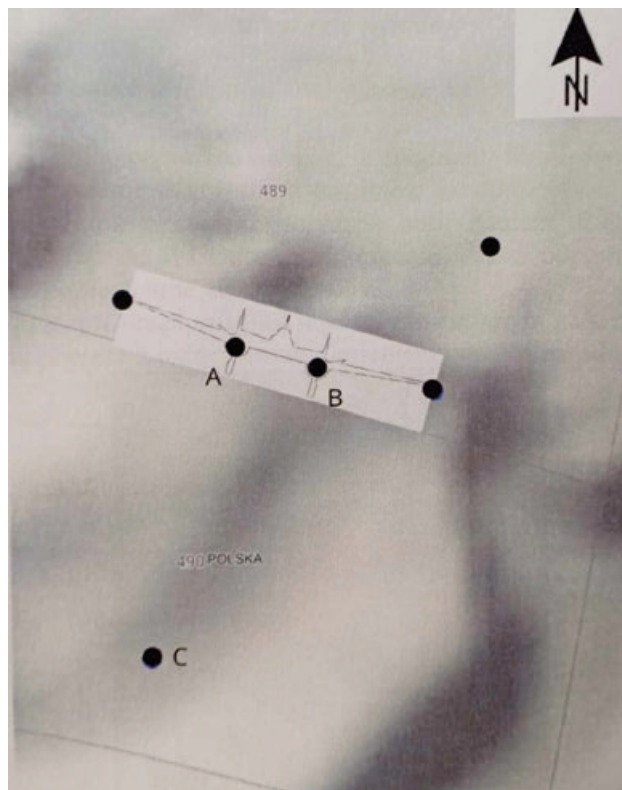
1 marca 2021 roku Wojewódzki Konserwator Zabytków – Kierownik Delegatury w Sandomierzu Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Kielcach wydał zgodę na prowadzenie poszukiwań zabytków przez członków Stowarzyszenia Historyczno-Eksploracyjnego „Pamięć” z Włostowa (SHE „Pamięć” 2024, 1). Poszukiwania prowadzone były pod kierownictwem Mariusza Piotrowskiego oraz Kamila Trześniewskiego, m.in. w obrębie miejscowości Nowy Garbów, pow. sandomierski oraz Włostów, pow. opatowski i miały trwać do 31 grudnia 2023 roku.

Poszukiwania zostały przeprowadzone przy użyciu elektronicznych wykrywaczy metalu, które wykazały ogromną liczbę sygnałów zalegających przedmiotów metalowych (SHE „Pamięć” 2024, 1–2). Po eksploracji okazały się one elementami maszyn, które brały udział w walkach toczących się na tym terenie od sierpnia 1944 roku do stycznia 1945 roku.

niez Pe-2 nr 6/242, lecący na lewym skrzydle eskadry (SHE „Pamięć” 2024, 20). Na jego pokładzie znajdowała się załoga złożona z pilota – porucznika Igora Aleksandrowicza Trofimenko, bombardiera – porucznika Władimira Grigoriewicza Eremina i strzelca radiotelegrafisty – sierżanta Nikołaja Konstantinowicza Slepowa. Na wysokości 1900 metrów, w okolicy Jakubowic, samolot ten został trafiony na skutek ostrzału z niemieckiej artylerii przeciwlotniczej. Wówczas bombardier zrzucił bomby, a pilot obniżył lot i wykonał zwrot w prawo, aby zawrócić w kierunku Wisły. Jednak miejsce przyziemienia samolotu oraz los jego załogi pozostawały nieznane (SHE „Pamięć” 2024, 20).

Stowarzyszenie Historyczno-Eksploracyjne „Pamięć” skontaktowało się z Centralnym Archiwum Wojskowym Armii Czerwonej w Podolsku, w celu oznaczenia załogi odkrytego samolotu (SHE „Pamięć” 2024, 20–21). Otrzymali odpowiedź, że w jej skład wchodził wymienieni wyżej:

- Pilot Igor Aleksandrowicz Trofimenko, urodzony 3 października 1922 roku w Chabarowsku (ryc. 16a). Wstąpił do służby w armii 5 maja 1941 roku, w stopniu wojskowym podporucznika. Jego dom rodzinny, opisany jako chata z bali, przy ulicy Dorożnaja 12 w Krasnojarsku, prawdopodobnie do dziś stoi przy torach kolejowych (SHE „Pamięć” 2024, 21). Dane zmarłego znajdują się w Księdze Pamięci Ziemi Krasnojarskiej.
- Bombardier Władimir Grigoriewicz Eremine, urodzony 28 lipca 1919 roku przy ulicy Leśnej 13 we wsi Prawda (obecnie Prawdinski), w obwodzie moskiewskim (ryc. 16b). W miejscu

Ryc. 12. Nowy Garbów, pow. sandomierski. Lokalizacja przedmiotów na działce nr 490 w Nowym Garbowie. Fot. za Stowarzyszenie Historyczno-Eksploracyjne „Pamięć” 2024

Fig. 12. Nowy Garbów, Sandomierz district. Location of objects on plot area no. 490 in Nowy Garbów. Photo from the Historical and Exploratory Association “Pamięć” 2024

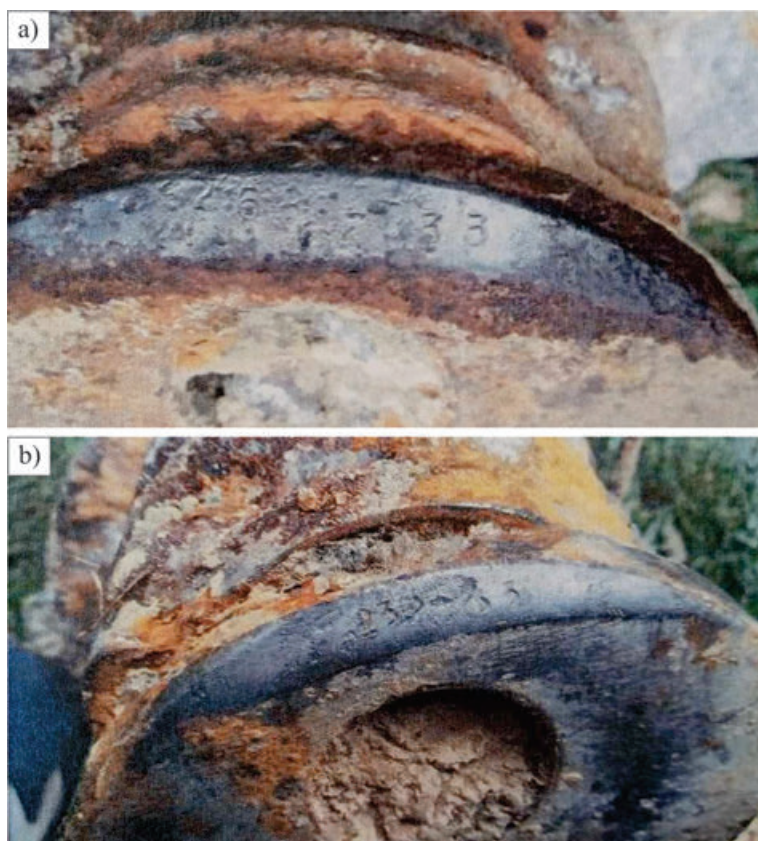

Ryc. 13. Trzymiejscowy nurkujący samolot bombowy Pe-2 produkcji radzieckiej. Fot. za Elwood 2002

Fig. 13. Three-seat Soviet Pe-2 dive bomber. Photo from Elwood 2002

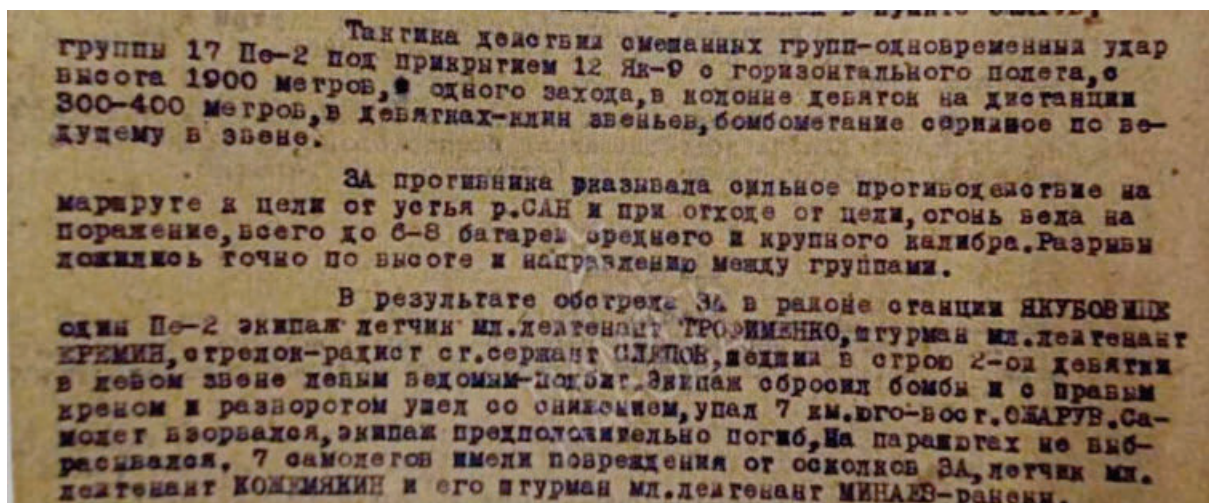
jego domu rodzinnego prawdopodobnie znajduje się sklep Magnit oraz zabudowa wielopiętrowa. Do służby w armii wstąpił 2 grudnia 1940 roku, w stopniu wojskowym podporucznika (SHE „Pamięć” 2024, 21). Dane zmarłego znajdują się w Księdze Pamięci Regionu Moskiewskiego.

– Strzelec-radiotelegrafista Nikołaj Konstantinowicz Slepow, urodzony w 1921 roku w Żeleznodorożnyj, w obwodzie moskiewskim. Obecnie na miejscu wsi stoją bloki mieszkalne (SHE „Pamięć” 2024, 21). Do służby w armii wstąpił w 1939 roku w stopniu wojskowym starszego

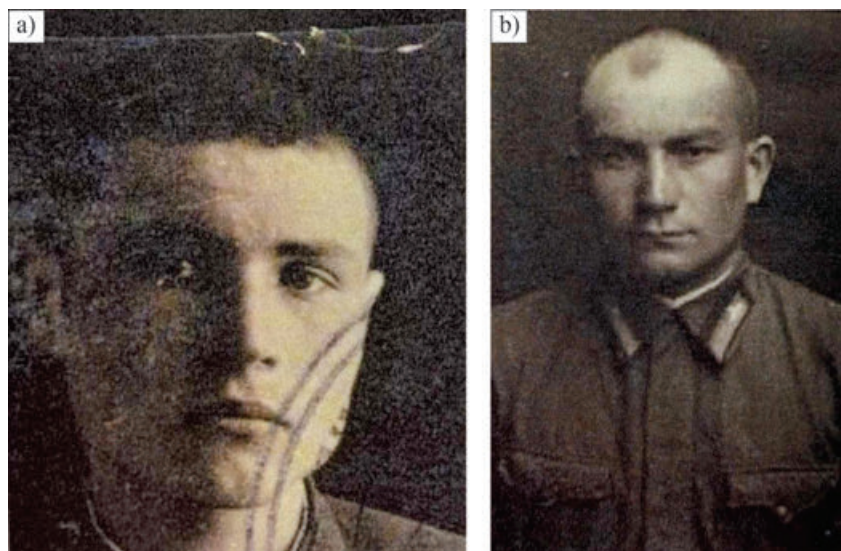
Ryc. 14. Nowy Garbów, pow. sandomierski. Fragmenty wałów korbowych silnika: a) z numerem 268-33; b) z numerem 233-33. Fot. za Stowarzyszenie Historyczno-Eksploracyjne „Pamięć” 2024

Fig. 14. Nowy Garbów, Sandomierz district. Fragments of engine crankshafts: a) with number 268-33; b) with number 233-33. Photo from the Historical and Exploratory Association “Pamięć” 2024

Ryc. 15. Nowy Garbów, pow. sandomierski. Fragment raportu bojowego 38. pułku, 219. dywizji, 4. korpusu lotnictwa bombowego z 14 sierpnia 1944 roku. Fot. za Stowarzyszenie Historyczno-Eksploracyjne „Pamięć” 2024

Fig. 15. Nowy Garbów, Sandomierz district. Excerpt from the combat report of the 38th Regiment, 219th Division, 4th Bomber Aviation Corps, dated 14 August 1944. Photo from of the Historical and Exploratory Association “Pamięć” 2024

Ryc. 16. Nowy Garbów, pow. sandomierski. Załoga odkrytego samolotu Pe-2: a) pilot Igor Aleksandrowicz Trofimenko; b) bombardier Władimir Grigoriewicz Eremin. Fot. za Stowarzyszenie Historyczno-Eksploracyjne „Pamięć” 2024

Fig. 16. Nowy Garbów, Sandomierz district. Crew of the discovered Pe-2 aircraft: a) Pilot Igor Aleksandrovich Trofimenko; b) Bombardier Vladimir Grigorievich Eremin. Photo from the Historical and Exploratory Association “Pamięć” 2024

sierżanta. Dane zmarłego znajdują się w Księdze Pamięci Miasta Moskwy.

Opisani powyżej żołnierze zostali wpisani do księgi strat z adnotacją: *przepadł bez wieści* (SHE „Pamięć” 2024, 21). Wraz z odkryciem wraku samolotu zostało poznane miejsce ich śmierci.

Analizując miejsca odkrycia metalowych przedmiotów poszukiwacze stwierdzili, że samolot pikował w dół i w chwili przyziemienia był ułożony równolegle do powierzchni ziemi (ryc. 12). Świadczy o tym ułożenie wałów korbowych silników, ale przede wszystkim pokrywa wlewu zbiornika tlenu, znajdująca się po lewej stronie samolotu (ryc. 17a) oraz lampa radiostacji, która umiejscowiona jest w tylnej prawej części kadłuba (ryc. 17b) (SHE „Pamięć” 2024, 21).

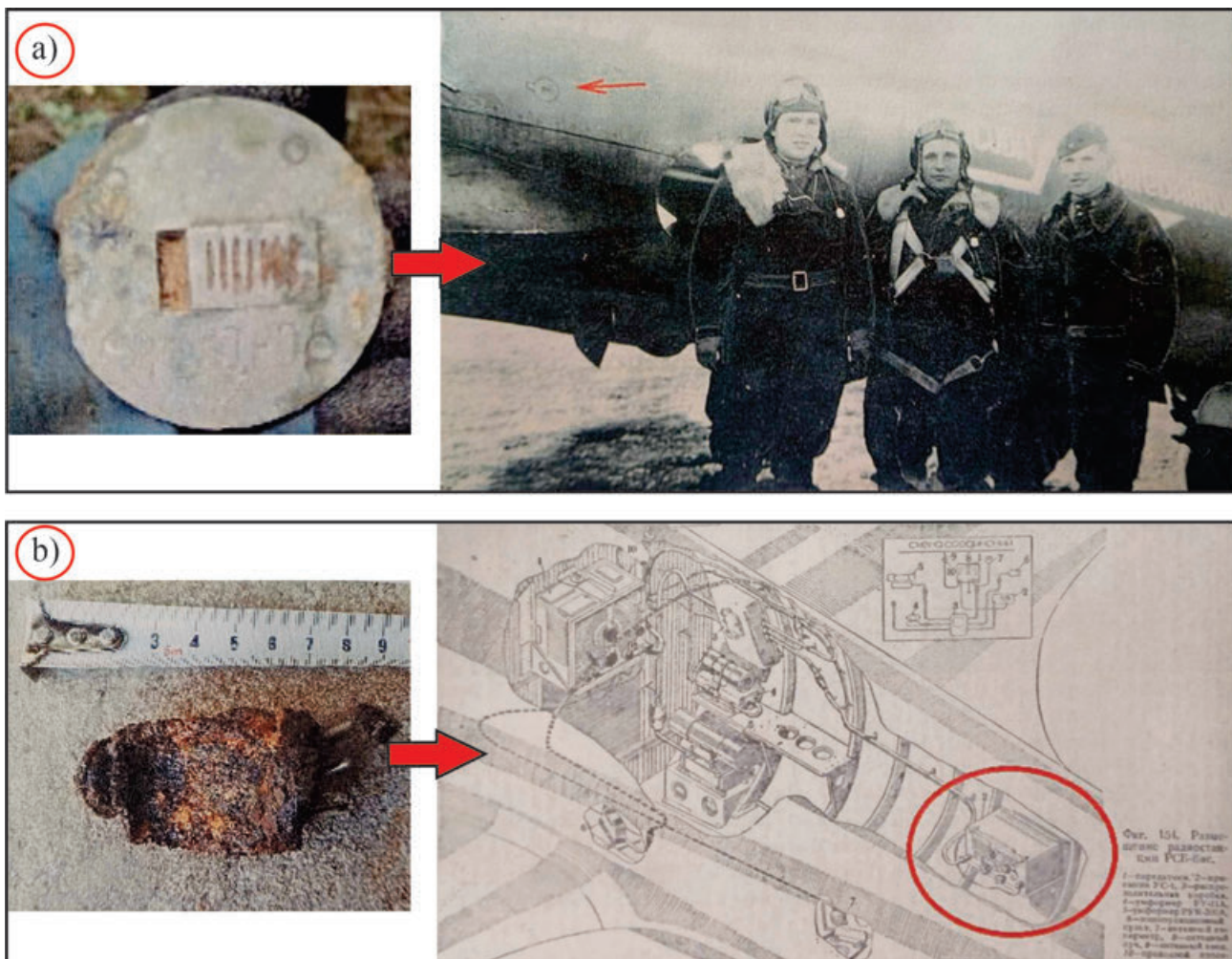
Podczas eksploracji poszukiwacze nie natrafili na ludzkie szczątki. Według relacji starszych mieszkańców Nowego Garbowa, po katastrofie samolot palił się kilka dni, a w odległości

około 100 metrów od wraku znaleziono jedynie but z fragmentem nogi oraz tabliczkę czekolady (SHE „Pamięć” 2024, 22).

W obrębie działki występowały kolejne sygnały świadczące o zalegających elementach metalowych. Poszukiwania zostały jednak zakończone, ze względu na rosnące drzewa, które należałoby usunąć razem z korzeniami, na co właściciel działki nie wyraził zgody (SHE „Pamięć” 2024, 22). Warto jednak odnotować, że – jeśli w przyszłości drzewa zostaną wycięte – członkowie Stowarzyszenia wznowią poszukiwania.

6. CZOŁG T-34 WE WŁOSTOWIE, POW. OPATOWSKI, GM. LIPNIK

Na działce nr 393/1 we Włostowie natrafiono na przedmioty, które zidentyfikowano jako elementy wieży oraz kadłuba średniego czołgu T-34 produkcji radzieckiej z okresu

Ryc. 17. Nowy Garbów, pow. sandomierski. Umiejscowienie niektórych elementów samolotu: a) pokrywa wlewu zbiornika tlenu, znajdująca się po lewej stronie samolotu Pe-2; b) lampa radiostacji umiejscowiona w tylnej prawej części kadłuba. Fot. za Stowarzyszenie Historyczno-Eksploracyjne „Pamięć” 2024. Oprac. A. Salamucha

Fig. 17. Nowy Garbów, Sandomierz district. Locations of some aircraft components: a) filler cover of oxygen tank, located on the left side of the Pe-2 aircraft; b) radio station lamp located in the rear-right section of the fuselage. Photo from the Historical and Exploratory Association “Pamięć” 2024. Comp. A. Salamucha

II wojny światowej (ryc. 18; SHE „Pamięć” 2024, 22). Są to: silnik elektryczny wentylatora wieży czołgu (ryc. 19a), pokrywa wlotu wieży czołgu (ryc. 19b), nakładka łącząca ściany czołgu (ryc. 19c), pokrywa wlotu ewakuacyjnego (ryc. 20a), fragment pancerza (ryc. 20b), ogniwo gaśnicy (ryc. 20c), magazynek czołgowego karabinu DT (ryc. 20d) oraz klucz, prawdopodobnie z wyposażenia czołgu (ryc. 20e; SHE „Pamięć” 2024, 9–11). Warto wspomnieć, iż już wcześniej na terenie Włostowa natrafiono na fragment czołgu T-34 w postaci tzw. płyty tylnej czołgu, która została podjęta przez saperów i przekazana przez nich do Delegatury w Sandomierzu, a następnie zdeponowana na terenie Zakładu Gospodarki Komunalnej w Lipniku (ryc. 21a; Florek 2019).

Na podobne elementy natrafiono również w Kobylankach, w lipcu 2022 roku, gdzie podczas prac ziemnych został odkryty strop wieży radzieckiego czołgu T-34/76 (ryc. 21b). Został on przekazany przez Gminę Opatów do zbiorów Muzeum im. Orła Białego w Skarżysku-Kamiennej, gdzie planowano połączenie go z wieżą czołgu tego samego typu, odkrytą w Łęczycach w 2005 roku (ryc. 21c; Florek 2022).

7. CIĄGNIK ARTYLERYJSKI RSO WE WŁOSTOWIE, POW. OPATOWSKI, GM. LIPNIK

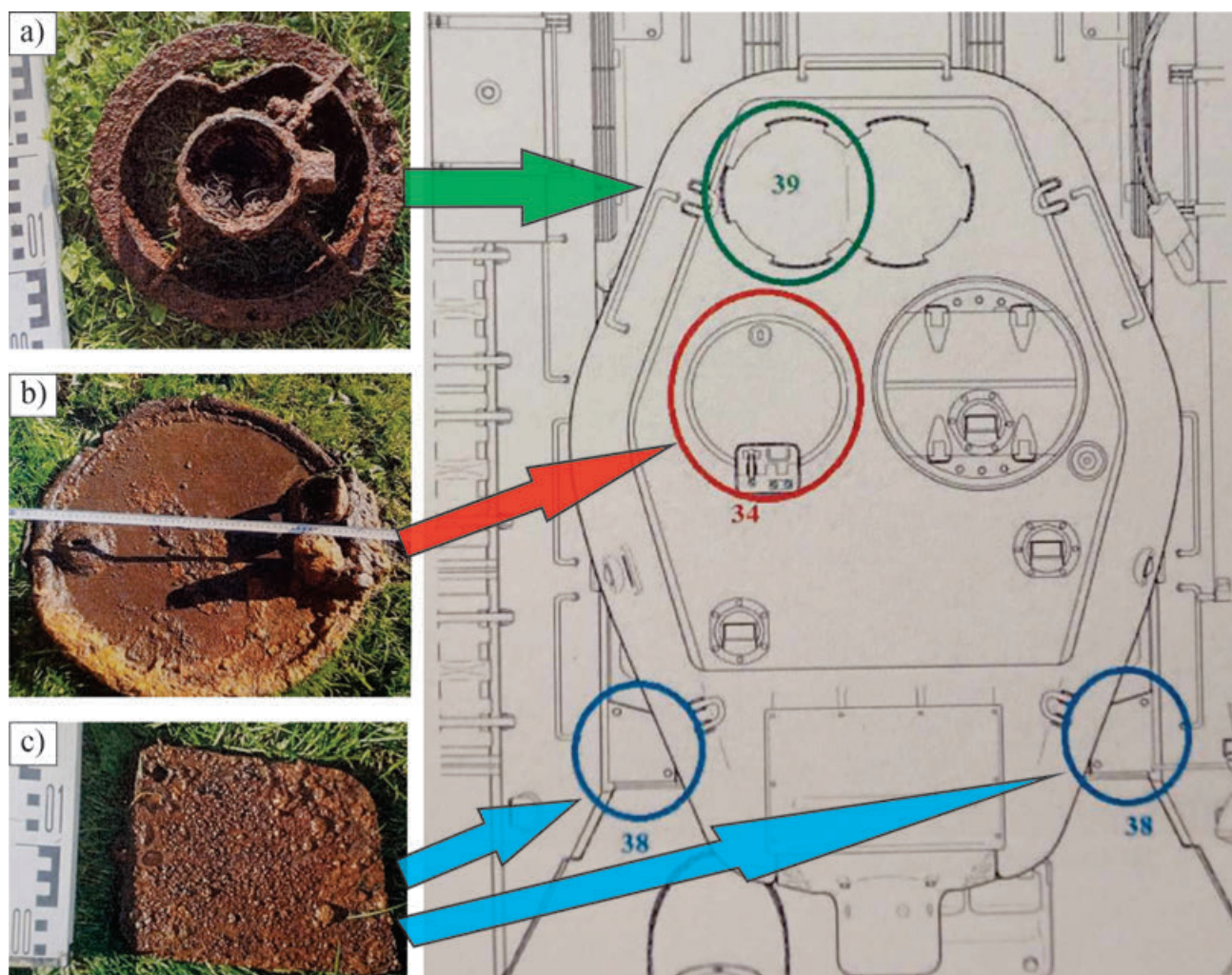
Na działce nr 247/2 we Włostowie członkowie Stowarzyszenia odkryli metalowy przedmiot, który częściowo wystawał z ziemi (ryc. 22a). Po wydobyciu został zidentyfikowany jako element zawieszenia kół niemieckiego ciągnika artyleryjskiego RSO – Steyr Raupenschlepper Ost (ryc. 22b-c; SHE „Pamięć” 2024, 24). Pomimo przeprowadzania rozmów z mieszkańcami okolic Włostowa, członkom Stowarzyszenia Historyczno-Eksploracyjnego „Pamięć” nie udało się ustalić okoliczności zdeponowania tego znaleziska.

8. SAMOŁOT IŁ-2 WE WŁOSTOWIE, POW. OPATOWSKI, GM. LIPNIK

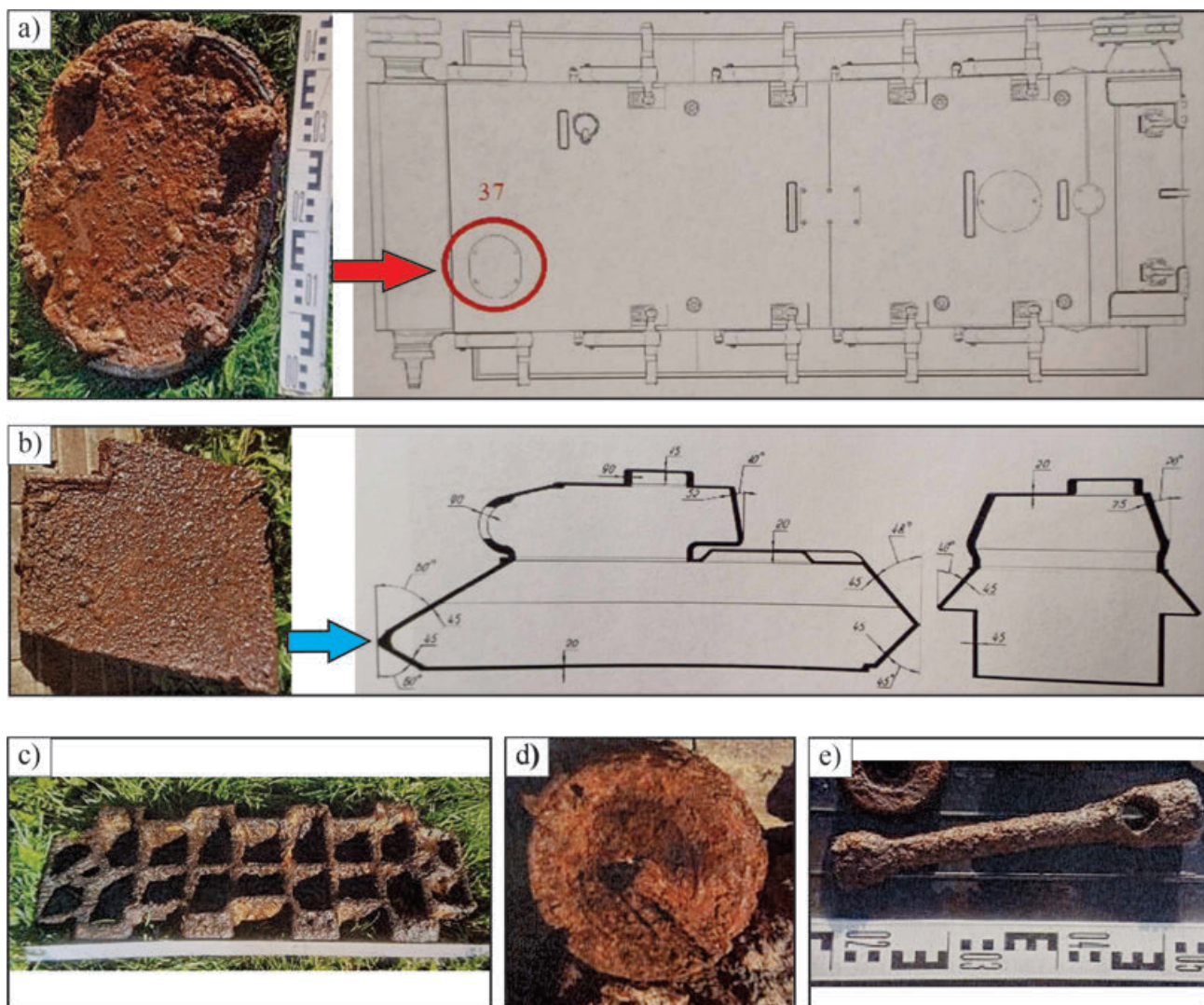
Na działce nr 67/1 we Włostowie poszukiwacze odkryli przedmiot, który został zidentyfikowany jako oś koła radzieckiego samolotu szturmowego Ił-2 (ryc. 5, 23a). Z umieszczonej

Ryc. 18. Radziecki czołg T-34. Fot. za pl.wikipedia.org
 Fig. 18. Soviet T-34 tank. Photo from pl.wikipedia.org

Ryc. 19. Włostów, pow. opatowski. Rozmieszczenie zidentyfikowanych elementów wieży czołgu T-34: a) silnik elektryczny wentylatora; b) pokrywa włazu; c) nakładka łącząca ściany czołgu. Fot. za Stowarzyszenie Historyczno-Eksploracyjne „Pamięć” 2024. Oprac. A. Salamucha
 Fig. 19. Włostów, Opatów district. Distribution of identified elements from the T-34 tank turret: a) electric engine of the fan; b) hatch cover; c) bracket connecting the tank walls. Photo from the Historical and Exploratory Association “Pamięć” 2024. Comp. A. Salamucha

Ryc. 20. Włostów, pow. opatowski. Inne elementy czołgu T-34 odkryte podczas poszukiwań: a) widok na kadłub czołgu T-34 z zaznaczoną pokrywą wjazdu ewakuacyjnego; b) fragment pancerza zaznaczony na schemacie czołgu; c) ogniwo gąsienicy; d) magazynek czołgowego karabinu DT; e) klucz. Fot. za Stowarzyszenie Historyczno-Eksploracyjne „Pamięć” 2024. Oprac. A. Salamucha

Fig. 20. Włostów, Opatów district. Other T-34 tank elements discovered during the search: a) view of the T-34 tank hull with the evacuation hatch cover marked; b) armour fragment marked on a tank diagram; c) track link; d) magazine for a DT tank machine gun; e) wrench. Photo from the Historical and Exploratory Association “Pamięć” 2024. Comp. A. Salamucha

na nim tabliczki znamionowej odkrywcom udało się odczytać rozmiar opony (800×260 mm) oraz datę produkcji – grudzień 1943 roku (ryc. 23b; SHE „Pamięć” 2024, 26).

Elementy czołgu T-34, niemieckiego ciągnika artyleryjskiego Steyr Raupenschlepper Ost (RSO) oraz samolotu Il-2, nie posiadają żadnych znaków ani numerów, które pozwoliłyby na powiązanie ich z konkretnymi maszynami (SHE „Pamięć” 2024, 28). Jedyne, co można określić na ich podstawie, to fakt, że zostały zniszczone podczas działań drugowojennych w sierpniu 1944 roku bądź w styczniu 1945 roku.

Powyższe znaleziska są przechowywane i zabezpieczone w siedzibie Stowarzyszenia Historyczno-Eksploracyjnego „Pamięć” we Włostowie oraz wystawiane podczas Pikników Eksploracyjnych we Włostowie, organizowanych przez Stowarzyszenie Historyczno-Eksploracyjne „Pamięć”, a także podczas współorganizowanych przez to Stowarzyszenie pikników eksploracyjnych w Koprzywnicy (SHE „Pamięć” 2024, 28).

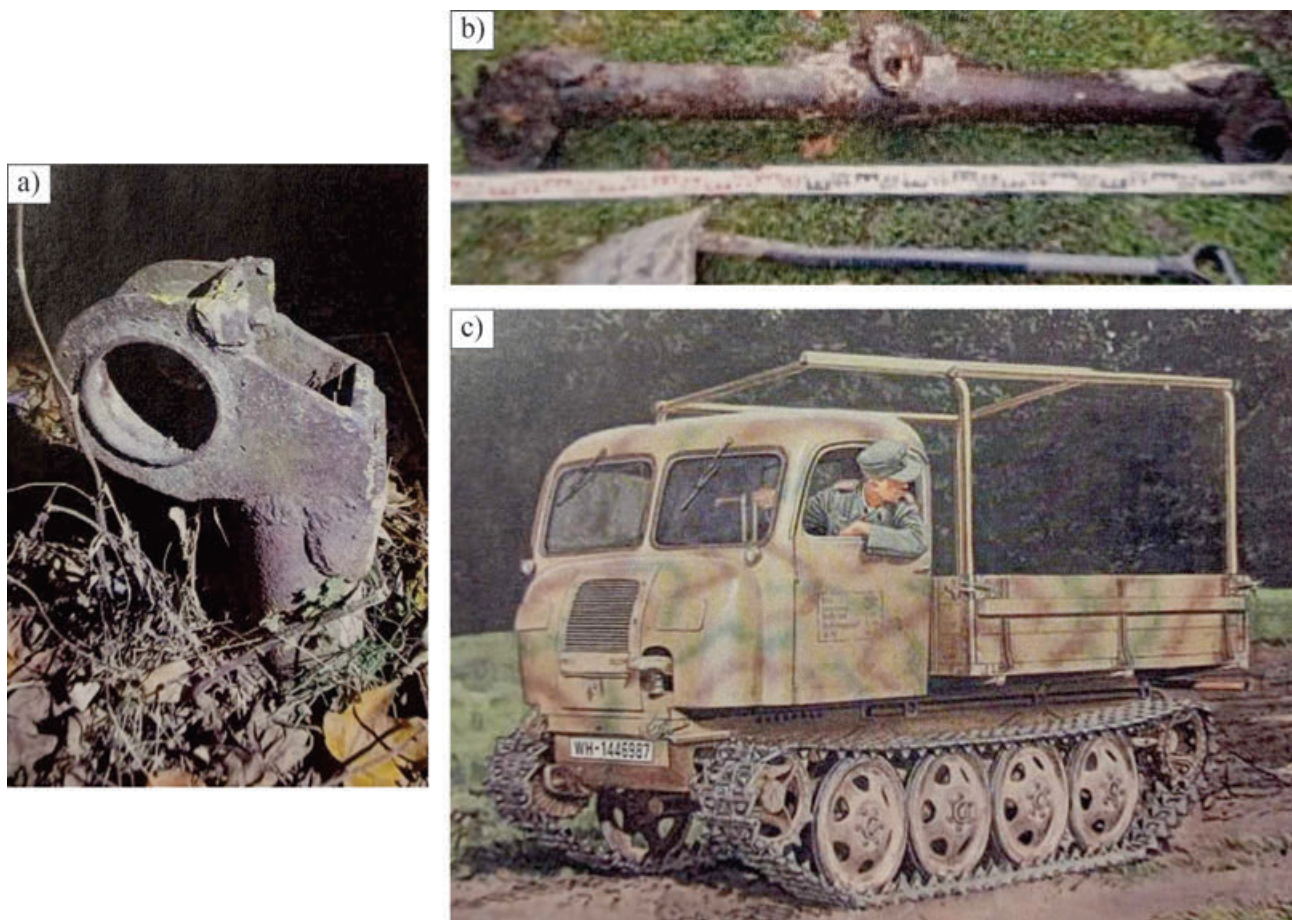
9. SAMOŁOT HANDLEY PAGE HALIFAX MK V EB-147 W WOJCIECHOWICACH, POW. OPATOWSKI, GM. WOJCIECHOWICE

W lipcu 2024 roku członkowie Stowarzyszenia Historyczno-Archeologicznego im. 2. Pułku Piechoty Legionów ze Staszowa rozpoczęli poszukiwania brytyjskiego czterosilnikowego samolotu bombowego Handley Page Halifax Mk V EB-147 w Wojciechowicach (Woś 2024). Pomysł przeprowadzenia tych poszukiwań zrodził się, gdy jeden z członków stowarzyszenia przypadkowo usłyszał od okolicznych mieszkańców o wraku zestrzelonego samolotu, który miał spoczywać na jednym z pól w miejscowości Wojciechowice. Stowarzyszenie postanowiło wówczas zweryfikować tę informację i 28 lipca 2024 roku, po uzyskaniu pozwolenia od Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, poszukiwacze Jarosław Woś, Paweł Osoba i Jarosław Szczur rozpoczęli poszukiwania na wytypowanym obszarze (Stój 2024).

Ryc. 21. Włostów, Kobylanki i Łężyce, pow. opatowski. Inne odkrycia elementów czołgu T-34: a) tzw. tylna płyta czołgu z Włostowa; b) strop wieży z Kobylanek; c) wieża czołgu z Łężyce. Fot. za Florek 2019; 2022

Fig. 21. Włostów, Kobylanki, and Łężyce, Opatów district. Other discoveries of T-34 tank components: a) so-called rear plate of a tank from Włostów; b) turret roof from Kobylanek; c) tank turret from Łężyce. Photo after Florek 2019; 2022

Ryc. 22. Włostów, pow. opatowski. Element zawieszenia kół niemieckiego ciągnika artyleryjskiego RSO – Steyr Raupenschlepper Ost: a) przed wydobyciem; b) po wydobyciu; c) zdjęcie poglądowe. Fot. za Stowarzyszenie Historyczno-Eksploracyjne „Pamięć” 2024

Fig. 22. Włostów, Opatów district. Suspension component from the wheels of a German RSO artillery tractor – Steyr Raupenschlepper Ost: a) before exploration; b) after exploration; c) reference photo. Photo from the Historical and Exploratory Association “Pamięć” 2024

Ryc. 23. Włostów, pow. opatowski. Element radzieckiego samolotu szturmowego Il-2: a) oś koła; b) tabliczka znamionowa. Fot. za Stowarzyszenie Historyczno-Eksploracyjne „Pamięć” 2024

Fig. 23. Włostów, Opatów district. Element of a Soviet Il-2 attack aircraft: a) wheel axle; b) identification plate. Photo from the Historical and Exploratory Association “Pamięć” 2024

Ryc. 24. Wojciechowice, pow. opatowski. Brytyjski czterosilnikowy samolot bombowy Handley Page Halifax: a) zdjęcie poglądowe (fot. za pl.wikipedia.org); b) elementy wraku wydobyte przez Stowarzyszenie Historyczno-Archeologiczne im. 2 Pułku Piechoty Legionów Staszów podczas poszukiwań w Wojciechowice. Fot. za Woś 2024. Oprac. A. Salamucha

Fig. 24. Wojciechowice, Opatów district. British four-engine Handley Page Halifax bomber: a) reference photo from pl.wikipedia.org; b) wreck elements uncovered by the Historical and Archaeological Association of the 2nd Legions' Infantry Regiment Staszów during explorations in Wojciechowice. Photo from Woś 2024. Comp. A. Salamucha

Dzięki wstępnej prospekcji z zastosowaniem wykrywaczy metali poszukiwacze natrafili na kilka drobnych przedmiotów, które zostały zidentyfikowane jako elementy samolotu Handley Page Halifax Mk V EB-147. Następnie, przy pomocy wykrywacza ramowego, poszukiwacze odkryli fragmenty wraku w postaci, m.in., dwóch piast śmigieł, chłodnicy, fragmentu przekładni redukcji wału korbowego i celownika bombowego oraz wirnika pompy (ryc. 24) (Stój 2024; Wajszczak 2024; Woś 2024).

Poszukiwacze ustalili, że w nocy z 4 na 5 sierpnia 1944 roku Niemcy stracili cztery samoloty należące do 148. dywizjonu Royal Air Force – *Królewskich Sił Powietrznych*. Transportowały one broń, amunicję i środki opatrunkowe z bazy Campo Casale koło Brindisi we Włoszech do Warszawy, w której trwało powstanie (Stój 2024; Wajszczak 2024; Woś 2024). Jedna z maszyn została zestrzelona nad Wojnarową koło Nowego

Sącza, druga w Dębinie Zakrzowskiej pod Tarnowem i trzecia koło Dąbrowy Tarnowskiej. Czwartym samolotem, strąconym przez niemieckie jednostki latające, jest Handley Page Halifax EB-147 K, odkryty przez poszukiwaczy w Wojciechowicach. Wracając z Warszawy, po zrzuconiu ładunku, został ostrzelany i spadł. Siedmiu członków załogi – J.W. Symington, L.G.J. King, G. Watson, J. Stewart, T.E. Wamont, R. Grenfell i B.A. Miller – zdążyło wyskoczyć z uszkodzonego samolotu na spadochronach przed jego rozbiciem (Woś 2024). Sześcioro z nich dostało się do niewoli niemieckiej. Tylko pilot – John Symington – uniknął obławy i przedostał się do oddziałów Armii Krajowej (Stój 2024; Wajszczak 2024; Woś 2024).

Wydobyte przez poszukiwaczy elementy wraku, decyzją Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, w listopadzie 2024 roku zostały przekazane do Muzeum Sił Powietrznych w Dęblinie (Wajszczak 2024; Woś 2024).

ZAKOŃCZENIE

Wyniki przedstawionych poszukiwań przeprowadzonych przez stowarzyszenia poszukiwaczy w okolicach Sandomierza, zwieńczonych sprawozdaniami, raportami oraz dokumentacjami, często zawierającymi szczegółowe opracowania, pokazują, że zabytki związane z okresem II wojny światowej mają dużą wartość i pozwalają na pozyskanie wielu cennych informacji dotyczących samych przedmiotów bądź związanych z nimi wydarzeń.

Problemem jednak wciąż pozostaje kwalifikacja zabytków, odkrytych podczas badań na stanowiskach drugowojennych. Wynika ona głównie ze świadomości i archeologów, i poszukiwaczy, że magazyny dedykowanych obiektów muzealnych są obłożone wieloma wręcz identycznymi przedmiotami, które były wykonywane w fabrykach, w seriach liczących setki tysięcy egzemplarzy, bez żadnych cech indywidualnych (Sabaciński 2015, 132). Jedyna różnica widoczna między nimi to stan w jakim przetrwały do dnia dzisiejszego. Prowadzi to do porównywania zabytków pod względem ich stanu zachowania, a następnie odrzucenia przedmiotu gorszej jakości.

W przypadku militariów wielkogabarytowych sytuacja jest jeszcze bardziej skomplikowana. Z powodu ich rozmiarów zapewnienie im właściwej ochrony staje się bardzo kosztowne, a czasami wręcz niemożliwe. Z tego względu, przedmioty te są

przyjmowane przez placówki muzealne niechętnie lub wcale (Florek 2019, 23). W niektórych przypadkach muzea przyjmują tylko wybrane zabytki, gdyż – tak jak wspomniano wyżej – ich konserwacja oraz przechowywanie wymaga ogromnych nakładów finansowych.

Dlatego w wielu przypadkach członkowie stowarzyszeń zabiegają, aby odkryte przez nich militaria wielkogabarytowe pozostawały w ich depozycie; gdyby zostały uznane za zabytki archeologiczne, musiałyby trafić do muzeum lub innej instytucji, wskazanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (Florek 2019, 17, 22–23). Część przedmiotów pozyskanych podczas przedstawionych powyżej poszukiwań została przekazana do muzeów. Placówki te jednak nie są zbyt chętne do przyjęcia tego typu zabytków, zwłaszcza że ich wartość ekspozycyjna najczęściej jest nikła. Nieuznanie odkrytych obiektów, pomimo ich wartości historycznej, za zabytki archeologiczne jest pośrednim rozwiązaniem umożliwiającym przekazanie ich w opiekę stowarzyszeniom poszukiwaczy i eksploratorom. W związku z tym, znaleziska te pozostały u odkrywców, którzy współpracując ze służbami konserwatorskimi dbają o nie, zabezpieczając, przechowując, przygotowując ich pokazy oraz pełne opracowania – w praktyce jest to jedyna możliwość zachowania i prezentowania militariów wielkogabarytowych.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Wykaz skrótów

GEH „Wisła” = Grupa Eksploracyjno-Historyczna „Wisła”
SHE „Pamięć” = Stowarzyszenie Historyczno-Eksploracyjne „Pamięć”

Bibliografia

AKTY PRAWNE

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity Dz.U. z 2018 r., poz. 2067 z późniejszymi zmianami).

Literatura

Bajka M. 2021. *Sprawozdanie z wydobywania elementów samolotu Il-2 na działce nr ewid. 836/2 w Zawichocie*. Zawichost: mps w archiwum Delegatury w Sandomierzu WUOZ.

Bikcentajew J. 1984. 6 brygada pontonowa w forsowaniu Wisły w 1944 r. *Wojskowy Przegląd Historyczny* 1, 119. Warszawa: Czołpismo Wojskowe.

Florek M. 2019. Kilka uwag o ustawowych definicjach zabytku archeologicznego i badań archeologicznych oraz ich konsekwencjach. *Ochrona Zabytków* 2/2019, 11–29. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Florek M. 2019. Notatka i fotografie w archiwum Delegatury w Sandomierzu WUOZ, teczką „Włostów”.

Florek M. 2020. *Protokół przejścia dobra kultury*. Notatka i fotografia w archiwum Delegatury w Sandomierzu WUOZ, teczką „Adamów”.

Florek M. 2021. Notatka i fotografie w archiwum Delegatury w Sandomierzu WUOZ, teczką „Męcennice”.

Florek M. 2022. *Protokół zdawczo-odbiorczy*. Notatka i fotografia w archiwum Delegatury w Sandomierzu WUOZ, teczką „Kobyłanki”.

González-Ruibal, A. 2014. *Archaeology of the Contemporary Past*. In: C. Smith (ed.), *Encyclopedia of Global Archaeology*, 1683–1694. New York: Springer.

Grupa Eksploracyjno-Historyczna „Wisła” 2024. *Sprawozdanie końcowe z przeprowadzonych poszukiwań dot. decyzji nr 12/2022.C Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków*. Koprzywnica: mps w archiwum Delegatury w Sandomierzu WUOZ.

Mik H., Węglińska W. 2019. Wstęp. W: H. Mik, W. Węglińska (red.), *Materiałne pozostałości konfliktów i zbrodni XX wieku w świetle najnowszych badań archeologicznych*, 9–14. Gdańsk: Muzeum II Wojny Światowej.

Nowak M. 2022. *Raport z pozwolenia na poszukiwania ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych*. Piekary: mps w archiwum Delegatury w Sandomierzu WUOZ.

Sabaciński M. 2015. Relikty archeologiczne Wielkiej Wojny: znikające dziedzictwo, poza nawiasem nauki i konserwatorstwa. *Ochrona Zabytków* 68/1, 131–140. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Stańczyk H. 2001. Walka o przyczółek sandomierski latem 1944 r. *Piotrkowskie Zeszyty Historyczne* 3, 173–181. Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie przy filii Akademii Świętokrzyskiej.

Stowarzyszenie Historyczno-Eksploracyjne „Pamięć” 2024. *Sprawozdanie z realizacji programu poszukiwań prowadzonych okresie od dn. 07.03.2021r. do dn. 31.12.2023r., zgodnie z decyzjami NR 5/2021.C z dn. 01.03.2021 oraz NR 25/2021.C z dn. 20.12.2021r. wydanymi przez Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków – Kierownika Delegatury w Sandomierzu wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Kielcach wraz z opracowaniem wyników*. Włostów: mps w archiwum Delegatury w Sandomierzu WUOZ.

Theune C. 2018. *A Shadow of War. Archaeological approaches to uncovering the darker sides of conflict from the 20th century*. Leiden: Sidestone Press.

Trzcíński M. 2013. *Archeologia sądowa w teorii i praktyce*. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska.

Wrzosek J. 2019, Od archeologii pól bitewnych do archeologii konfliktów. W: H. Mik, W. Węglińska (red.), *Materiałne pozostałości konfliktów i zbrodni XX wieku w świetle najnowszych badań archeologicznych*, 32–42. Gdańsk: Muzeum II Wojny Światowej.

Zalewska A.I. 2016, Archeologia czasów współczesnych w Polsce. Tu i teraz. W: A.I. Zalewska (red.), *Archeologia współczesności. Pierwszy Kongres Archeologii Polskiej 1*, 21–39, Warszawa: SNAP.

Zalewska A.I. 2016, Wstęp. W: A.I. Zalewska (red.), *Archeologia współczesności. Pierwszy Kongres Archeologii Polskiej 1*, 17–20, Warszawa: SNAP.

Strony internetowe

Czołg T-34, pl.wikipedia.org, <<https://pl.wikipedia.org/wiki/T-34>>, ostatni dostęp: 20.12.2024

Elwood 2002, yoyosims.pl, <http://yoyosims.pl/historia_pe2.html>, ostatni dostęp: 27.01.2025

HandleyPage Halifax, pl.wikipedia.org, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Handley_Page_Halifax>, ostatni dostęp: 4.01.2025

Heinkel He 111, pl.wikipedia.org, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Heinkel_He_111>, ostatni dostęp: 14.12.2024

Historia Zapomniana 2015, historiamniejznanaizapomniana.wordpress.com, <<https://historiamniejznanaizapomniana.wordpress.com/2015/07/31/przyczolek-baranowsko-sandomierski/>>, ostatni dostęp: 7.02.2025

Il-2, pl.wikipedia.org, <<https://pl.wikipedia.org/wiki/I%C5%82-2>>, ostatni dostęp: 14.12.2024

Lis T. 2020. *Szczątki zestrzelonego w czasie II wojny światowej sowieckiego samolotu Il-2 wraz z kośćmi poległego pilota odnaleziono w Męczenicach koło Lipnika*. <<https://sandomierz.gosc.pl/doc/6652758.Meczenice-Wrak-szturmowca-z-czasu-wojny>>, ostatni dostęp: 17.12.2024

muzeum1939.pl, <<https://muzeum1939.pl/badania-archeologiczne-Westerplatte>>, ostatni dostęp: 1.02.2025

Sitarska E. 2020, *Niesamowite odkrycie! Samolot szturmowy i szczątki ciała*, <<https://radiokielce.pl/293241/niesamowite-odkrycie-samolot-szturmowy-i-szczatki-cial-film-119231/>>, ostatni dostęp: 16.12.2024

Sitarska E. 2020, *Szczątki radzieckiego samolotu wydobyte. Historyczna akcja zakończona*,

<<https://radiokielce.pl/292669/szczatki-radzieckiego-samolotu-wydobyte-historyczna-akcja-zakonc-119343/>>, ostatni dostęp: 19.12.2024

Stój B. 2024, *Niosł pomoc walczącej Warszawie... szczątki bombowca RAF-u odkryte w okolicach Opatowa [GALERIA]*, <<https://www.zwiadowcahistorii.pl/niosl-pomoc-walczacej-warszawie-szczatki-bombowca-raf-u-odkryte-w-okolicach-opatowa/>>, ostatni dostęp: 4.01.2025

Szłęk G. 2023, *Na polu znaleziono fragmenty niemieckiego bombowca*, <<https://radiokielce.pl/1125575/na-polu-znaleziono-fragmenty-niemieckiego-bombowca/>>, ostatni dostęp: 19.12.2024

Tajs K. 2023, *Niezwykłe odkrycie w Krzcinie. Niemiecki bombowiec i ludzkie szczątki. Byliśmy na miejscu*, <<https://echodnia.eu/swietokrzykie/niezwykle-odkrycie-w-krzcinie-niemiecki-bombowiec-i-ludzkie-szczatki-byalismy-na-miejscu/ar/c1-18066701>>, ostatni dostęp: 19.12.2024

Wajszczak M. 2024, *Szczątki samolotu bombowca RAF-u Handley-Page Halifax MK V EB147 przekazane do Muzeum Sił Powietrznych w Dęblinie [GALERIA]*, <https://www.zwiadowcahistorii.pl/szczatki-samolotu-bombowca-raf-u/?fbclid=IwY2xjawHl-vtleHRuA2FlbQIxMQABHX32LIPdCAJnUn_MAXPWUM_MhNtQCtZ4n6MLKe-i-ThTqcppF_vATq3DRg_aem_frTM8wOr3M3cSQuUYxFVTA>, ostatni dostęp: 4.01.2025

Woś J. 2024, *fanpage Stowarzyszenia Hist – Arch im.2 Pułku Piechoty Legionów Staszów.*, <<https://www.facebook.com/groups/875755320703732/posts/1005379787741284/>>, ostatni dostęp: 4.01.2025

Agata Salamucha

Large-size WW2 military artefacts discovered during the research carried out near Sandomierz in 2020–2024

Summary

Several groups of artefact searchers operate legally in the Sandomierz area, conducting searches using metal detectors. Between 2020 and 2024, during on-site surveys in several villages in Opatów and Sandomierz districts, they came across items referred to as large-size militaria. These are the remnants of machines (aircraft, tanks, and other vehicles) used during wartime operations. These discoveries are important, but unfortunately underappreciated. Thanks to the tremendous dedication of the searchers, meticulous documentation, community interviews, and source queries, the discoverers managed not only to link the finds to the World War II period but also

to identify particular items, determine the models of vehicles the parts came from, name the crew members who operated the machines, and even reconstruct the circumstances surrounding their destruction.

Items discovered in Męczenice, Opatów district; Zawichost, Sandomierz district; Krzcin, Sandomierz district; Nowy Garbów, Sandomierz district; Włostów, Opatów district; and Wojciechowice, Opatów district, are remnants of aircrafts: three Soviet IL-2 attack aircrafts, one German Heinkel He 111 medium bomber, one three-seater Soviet Pe-2 dive bomber, and one British four-engine Handley Page Halifax MK V EB-

147 bomber. In three cases, based on the uncovered wreckage, searchers were only able to determine the model of the discovered aircrafts. Among the fragments of three machines, the discoverers found human remains belonging to crew members, but they were only able to identify the deceased in two cases. The searchers also learned the circumstances of the destruction of some aircrafts and the fate of their crews.

Metal fragments discovered in Adamów, Opatów district, were identified as parts of a Fiat 508 car. In Włostów and Kobylanki, Opatów district, searchers discovered remnants of a Soviet T-34 tank. Meanwhile, another parcel in Włostów con-

tained a part of a German RSO - Steyr Raupenschlepper Ost artillery tractor. In the case of tank and artillery tractor fragments, the discoverers managed only to identify the models of the machines they came from.

Unfortunately, despite the many valuable pieces of information that can be obtained from these items, the issue of ensuring their proper protection remains problematic. Museum institutions are reluctant to take such items due to their lack of exhibition value and their size, since conservation and storage require huge financial investments.

